

Afrahāt

MOWA XIII – O SZABACIE

(*Demonstratio XIII: De sabbato*, PSyr 1, 541-572)

WSTĘP

Wykład¹ *De sabbato* rozpoczyna się zgodnie z porządkiem akrostychicznym przyjętym przez Afrahata² od trzynastej w kolejności alfabetu syryjskiego litery *mīm*: „Pan (ܡܝܡ) rozkazał Mojżeszowi”. W drugiej części dzieła (*Demonstratio XI-XXII*) Pers omawia zagadnienia obrzezania, święta Paschy, szabat, sytuacji Kościoła w Persji w czasach prześladowań Szapura II (*List Synodalny*), następnie porusza temat przepisów pokarmowych, powołania ludów, Mesjasza Syna Bożego, dziewictwa i świętości, definitywnego odrzucenia Żydów, opieki nad biednymi, prześladowań, śmierci i czasów ostatecznych. W wydaniu krytycznym *Demonstratio XIII* nosi nazwę ܡܘܘܚܐܘܬܐ ܕܫܒܘܬܐ. Redakcja tekstu przypada na lata 343/344. Konstrukcja argumentacji, której Mędrzec pozostaje konsekwentnie wierny, zbudowana została na fundamencie nauczania ascetycznego, w którym istotną rolę odgrywają ideały życia w samotności i czystości na wzór Chrystusa i aniołów w niebie. W kontekście polemicznych sporów z nauczycielami żydowskiej diaspory w Persji Afrahāt podaje „synom przymierza” chrześcijańską wykładnię znaczenia szabat³. Zgodnie z deklaracją Autora objaśnienia będą proste i jasne, podobnie jak wyjaśnienia podane we wcześniejszych *demonstrationes* na temat obrzezania (XI) i święta paschy (XII)⁴. We wprowadzeniu Pers podaje

¹ Por. W. Witakowski (rec.), A. Uciecha, *Ascetyczna nauka w „Mowach” Afrahata* [= *Ascetic teaching in Aphrahat's "Expositions"*], *Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach* 3, Katowice: Księgarnia Św. Jacka 2002, 192 pp., „Hugoye. Journal of Syriac Studies” 11 (2008) fasc. 2, 253: „Aphrahat (ca. 270 - ca. 345), called *The Persian Sage*, is one of the earliest Syriac Church Fathers, which is perhaps the reason for his never-ceasing popularity among the Syriac scholars. His work «Expositions», or «Demonstrations» (syr. *Taḥwāyāthā*), contains 23 homilies or treatises, of which the first 22 begin with the letters of the Syriac alphabet in order. Uciecha renders the title in Polish with the word «Mowy» – *speeches*, which seems too general. «Homilie» or «wykłady» might have been a better choice”.

² Na temat osoby i dzieła Afrahata zob. A. Uciecha, *Afrahāt, Mędrzec perski – stan badań*, *SSHT* 33 (2000) 25-40.

³ O Bożym szabacie w kontekście eschatologicznym Afrahāt mówi w mowie *O śmierci i czasach ostatecznych*, por. Aphraates, *Demonstratio* 22, 13, PSyr 1, 1020, 14-23; szabat w wizji Daniela, por. tamże 5, 20, PSyr 1, 220, 20 - 224, 23, tłum. A. Uciecha, w: Afrahāt, *O wojnach (Demonstratio Quinta. De bellis)*. PSyr 1, 184-237), *SSHT* 43 (2010) fasc. 2, 257-258.

⁴ Por. tamże 13, 1, PSyr 1, 541, 16-20.

krótki komentarz do zachowania zwierząt, które nie respektują przykazania zobowiązującego do odpoczynku w dniu szabat i postępują zgodnie z im właściwym prawem; zwierzęta nie podlegają zmartwychwstaniu i dlatego przestrzeganie szabat nie ma dla nich żadnej wartości zasługującej⁵. W głównej części wykładu punktem wyjścia analiz jest dyskusja na temat różnicy między wiarą a uczynkami, a jako zasadniczy biblijny przykład w argumentacji posłużył Noe. Afrahat wykorzystuje historię i postawę tego świętego męża jako narzędzie i materiał w dowodzeniu tezy, że zachowywanie przepisów szabat nie daje zbawienia. O istocie wielkości Noego nie decydowało przestrzeganie szabat, ani akt obrzezania, ale jego postępowanie wypływające z wiary w Boga:

„Gdyby usprawiedliwienie było w szabacie, wtedy dzięki niemu Henoch znalazłby upodobanie [u Boga], podobnie jak wszystkie pokolenia po nim (por. Rdz 5, 22-24; Hbr 11, 5). Tak samo Noe nie przez zachowywanie szabat został nazwany sprawiedliwy, pozbawiony grzechów. Oto bowiem tak Bóg rzekł do Noego: «Zobaczyłem, że jesteś sprawiedliwy i uczciwy wśród tego pokolenia» (Rdz 7, 1). To nie przez zachowywanie szabat został on usprawiedliwiony, ale dzięki uczciwości wśród pokolenia zepsutego, jak wynika z dosłownego znaczenia słowa; nie zapisano też, że on uczestniczył w życiu świata⁶».

W interpretacji Afrahata wartość zasługująca wiary Noego ukryta została w przyjętej przez niego dobrowolnie postawie wstrzeźliwości; jego sprawiedliwość oznaczała zachowanie seksualnej czystości (ܐܘܪܘܫܐܝܡܐ)⁷ wśród moralnego zepsucia otaczającego świata. Okres bezdzietnej egzystencji Noego trwający aż 500 lat (zgodnie z Rdz 5, 32), w egzegezie Persa został wyjaśniony celowo przyjętą abstynencją seksualną pozwalającą uchronić potomstwo od złego wpływu otoczenia. Po tym czasie Bóg jednak wybrał Noego ze względu na jego celibat i wezwał do ratowania świata. Noe musiał więc zrezygnować z czystości, aby wypełnić Boży nakaz. Odwrotną sytuację spotykamy w *Demonstratio XVIII Adversus Iudaeos de virginitate et sanctitate* (ܐܘܪܘܫܐܝܡܐ ܐܘܪܘܫܐܝܡܐ ܐܘܪܘܫܐܝܡܐ ܐܘܪܘܫܐܝܡܐ ܐܘܪܘܫܐܝܡܐ), w której powołany do ratowania Izraelitów z niewoli egipskiej Mojżesz przyjmuje nakaz Boga i staje się celibatariuszem, aby móc się całkowicie poświęcić zleconej misji⁸. W wykładzie Perskiego

⁵ Por. tamże, PSyr 1, 544, 1 - 545, 26).

⁶ Tamże 13, 5, PSyr 1, 549, 3-12.

⁷ Znaczenie terminu „nieskazitelność”, por. *Thesaurus Syriacus*, ed. R. Payne Smith, t. 2, Oxonii 1901, 4454-4455: ܐܘܪܘܫܐܝܡܐ – „simplicitas, integritas”; (ܐܘܪܘܫܐܝܡܐ) – „prostota/szczerość serca”, por. Rdz 7, 1; Rdz 20, 5. 6; 1Krl 9, 4); *integritas* Noachi, *innocentia*; por. A. Jougan, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Warszawa 1992³, 349, s.v. *integritas* – „całkowitość, całość, nienaruszony stan rzeczy, zdrowy stan ducha, nieskażoność, nienaruszoność, niewinność, czystość, dziewiczość”; tamże, s. 628, s.v. *simplicitas* – „prostota, prostoduszność, otwartość, skromność, szczerłość, naturalność”.

⁸ Por. Aphraates, *Demonstratio* 18, 4, PSyr 1, 825, 2-19; tamże 6, 5, PSyr 1, 261, 15 - 264, 1, tłum. A. Uciecha, w: *Afrahat, O synach przymierza (Demonstratio sexta. De monachis)*. PSyr 1, 261-264, SSHT 44 (2011) fasc. 1, 185-186: „Oto, co napisano, mój drogi, na temat Mojżesza: od chwili, gdy objawił mu się Święty, umiłował świętość; i od chwili, gdy został uświęcony, jego żona nie służyła mu. Jak napisano: «Jozue, syn Nuna, usługiwał Mojżeszowi od swego dzieciństwa»

Mędrca biblijne określenie „niewinność” (ܢܘܨܘܬܐ) i jego substytut „sprawiedliwy” (ܥܕܠܐ) (por. Rdz 6, 9; 7, 1) wyrażają dziewictwo i doskonałość. Wydaje się, że to dziewictwo, które integralnie związane jest z wiarą, stanowi rzeczywiste i nadrzędne kryterium sprawiedliwości Noego; Bóg wybrał tego Sprawiedliwego z względu na jego ܢܘܨܘܬܐ; Noe jednak odnowił rodzaj ludzki⁹ będąc istotnym ogniwem w całym łańcuchu historii zbawienia. Dla Persa prawdziwym Zbawicielem zepsutego świata jest jedyny Syn, który został zrodzony z potomstwa Noego¹⁰. Sprawiedliwość zapowiadana i przejawiająca się w niewinności i czystości życia świadków Starego Przymierza znajduje swój ostateczny wymiar i wypełnienie w dziewiczej niepodzielności Chrystusa. Powołanie do grona „synów przymierza” (ܥܘܠܡܐ ܕܥܘܠܡܐ) oznacza wejście na drogę naśladowania Jedynego Syna i podjęcie misji przemieniającego ożywiania świata.

W kontekście polemiki Afrahat z judaizmem interesujące wydaje się zagadnienie interpretacji postawy Noego w literaturze rabinicznej. Pers gloryfikuje celibat Noego jako model sprawiedliwości przed Bogiem: „Tak zatem od czasów Noego istnieje drugi świat, ponieważ [Noe] zachował sprawiedliwość wśród pokolenia zepsutego; i został usprawiedliwiony i to nie z powodu zachowywania szabatu czy obrzezania, ale dzięki temu, o czym ci mówiłem”¹¹; rabini zaś piętnowali i odrzucali jego wstrzeźliwość seksualną, oskarżając go o lekceważenie pierwszego Bożego przykazania¹². Żydowska krytyka oceniała Noego jako człowieka zepsutego moralnie i podobnego do każdego grzesznika z czasów potopu; jej celem było najpierw wydobycie niekonsekwencji w biblijnym portrecie Noego, a następnie podważenie chrześcijańskiej egzegezy i wypływających z niej ideałów moralnych¹³. Badanym pojęciem „niewinność” (ܢܘܨܘܬܐ) Syryjczyk posługuje się również w wykładzie na temat pokory. Prawdziwą historię dziejów, w której śmiertelny człowiek uwolniony zostaje od nieuchronnego wyroku przemijania, tworzą ludzie pokorni jak Noe i Abraham, Mojżesz i Hiob, Jakub i Józef, Dawid, Mardocheusz i Daniel; pokora polega na uznaniu ludzkiej ułomności i odrzuceniu biernej akceptacji grzeszności, i to właśnie z pokory (ܩܘܒܘܠܐ) rodzi się niewinność (ܢܘܨܘܬܐ)¹⁴. W *Demonstratio de humilitate* Afrahat szerzej traktuje

(Lb 11, 28). Również o Joziem tak napisano: «Nie opuszczał on przybytku» (Wj 33, 11). Otóż, w przybytku doczesnym żadna kobieta nie mogła usługiwać, ponieważ Prawo nie pozwalało, aby jakaś kobieta mogła wejść do przybytku doczesnego (por. Wj 38, 8). Jedynie gdy przychodziły się pomodlić, w drzwiach przybytku doczesnego modliły się i wracały. Również i kapłanom nakazał, aby w czasie ich służby trwali w świętości i swoich żon nie znali”.

⁹ Por. N. Koltun-Fromm, *Aphrahat and the Rabbis on Noah*, w: *The Book of Genesis in Jewish and Oriental Christian Interpretation. A Collection of Essays*, Traditio Exegetica Graeca 5, ed. J. Frishman – L. Van Rompay, Lovanii 1997, 59.

¹⁰ Por. Aphraates, *Demonstratio* 13, 7, PSyr 1, 555, 8-10: „Duch Święty potwierdził, że Zbawiciel świata, Chrystus, który usunął przekleństwo Adama, został zrodzony z jego potomstwa”. Tłumaczymy ܡܫܝܚܐ ܕܥܘܠܡܐ „Zbawiciel świata”, por. *Thesaurus Syriacus*, ed. R. Payne Smith, t. 1, Oxonii 1879, 1257: ܡܫܝܚܐ – „salvator”, „vivificans”.

¹¹ Aphraates, *Demonstratio* 13, 7, PSyr 1, 557, 6-10.

¹² Por. tamże, 18, 1, PSyr 1, 817, 1-8 i 820, 9-18.

¹³ Por. Koltun-Fromm, *Aphrahat and the Rabbis on Noah*, s. 68.

¹⁴ Por. Aphraates, *Demonstratio* 9, 1-2, PSyr 1, 408, 1 - 412, 13.

pojęcie *רחצו*, identyfikując je z pokorą, umiarkowaniem i czystością, w mowie *De sabbato* zaś wyraźniej akcentuje polemikę antyżydowską, subtelnie przesuwając akcent semantyczny i zawężając znaczenie terminu „niewinność” (*רחצו*) do czystości seksualnej. Warto zauważyć, że w Biblii hebrajskiej termin *רחצו* oznacza również baranka bez skazy przeznaczonego na ofiarę (Kpł 5, 15. 18. 25) i samego Abrahama, którego Bóg wzywa do postępowania w nieskazitelności (por. Rdz 17, 1). Pochwałę wstrzeźliwości Noego w wykładzie o szabacie należy konsekwentnie odczytywać w kontekście zarówno wezwania „synów przymierza” do radykalnego naśladowania Chrystusa, jak i kompleksowej polemiki Afrahata z jałowym rytualizmem żydowskich praktyk w tym z prawem zachowywania szabatu. Jeśli celibat Noego świadczy o jego sprawiedliwości przed Bogiem, wszyscy „bojący się Boga” powinni wybrać bezżeństwo, rezygnując z prokreacji¹⁵. Syryjczyk demaskuje fałsz żydowskiego rozumowania absolutyzującego nakaz rozmnażania się; zamiarem Stwórcy nie była liczba potomstwa, ale jego jakość. Z historii biblijnej jasno wynika, że to tylko dzięki wybitnym jednostkom Bóg zachowywał świat od totalnej zagłady, a z ludźmi zawierał kolejne przymierza¹⁶. Nie należy więc utożsamiać posiadania dzieci z posiadaniem Bożego błogosławieństwa. Co więcej, ideał dziewictwa i abstynencji seksualnej nie był obcy wielu postaciom, a w pewnych sytuacjach nawet całemu Narodowi Wybranemu¹⁷. Jaki sens mogła mieć dyskusja z babilońskimi rabinami, którzy w oskarżeniu Persa „Z powodu swej rozwiązłości nie mogą zrozumieć mocy dziewictwa i świętości”¹⁸? Najprawdopodobniej rzeczywistym adresatem, oprócz oczywiście „synów przymierza”, tej polemiki byli przede wszystkim chrześcijanie, u których pojawiały się wątpliwości dotyczące życia w bezżeństwie. Takimi mogli być konwertyci, szczególnie ci, którzy porzucili judaizm.

W nauczaniu Afrahata koncepcja szabatu ściśle łączy się z ideą chrześcijańskiej Paschy, która w Mezopotamii nie była obchodzona jako dzień zmartwychwstania Chrystusa ale jako święto Jego śmierci. Takie rozumienie Paschy w *Demonstrationes* skutkowało tym, że w dyskusjach na temat szabatu nieznana jest zmiana nazwy „siódmy dzień” na „pierwszy dzień”¹⁹.

WYDANIA TEKSTU

W. Wright: *The Homilies of Aphraates, the Persian Sage, edited from syriac manuscripts of the fifth and sixth century in the British Museum*, London 1869, 231-244 (*ܐܦܪܗܬܐ*).

¹⁵ Por. Koltun-Fromm, *Aphrahat and the Rabbis on Noah*, s. 69-71.

¹⁶ Por. Aphraates, *Demonstratio* 18, 2-3, PSyr 1, 820, 19 - 824, 24.

¹⁷ Por. tamże 18, 4-7, PSyr 1, 824, 25 - 836, 19. Na temat wymagania abstynencji seksualnej w Starym Testamencie i w literaturze rabinicznej zob. M.-J. Pierre, w: *Aphraate le Sage Persan, Les Exposés*, t. 1: *Exposés I-X*, traduction du syriaque, introduction et notes par M.-J. Pierre, SCH 349, Paris 1988, 376, nota 38.

¹⁸ Aphraates, *Demonstratio* 18, 12, PSyr 1, 844, 7-8, tłum. własne.

¹⁹ Por. E. Lizorkin, *Aphrahat's Demonstrations: A Conversation with the Jews of Mesopotamia*, CSCO 642, Subsidia 129, Lovanii 2012, 193.

J. Parisot: *Aphraatis Sapientis Persae Demonstrationes*, PSyr 1, Paris 1894, 1980², 541-572.

PRZEKŁADY NOWOŻYTNE

Łacińskie:

J. Parisot, *Aphraatis Sapientis Persae Demonstrationes*, PSyr 1, Paris 1894, 1980², 542-571.

Francuskie:

M.-J. Pierre, w: *Aphraate le Sage Persan, Les Exposés*, t. 2: *Exposés XI-XXIII*, SCh 359, Paris 1989, 589-606.

Niemieckie:

P. Bruns, w: *Aphrahat, Unterweisungen*, Bd. 2: XI-XXIII, FCh 5/2, Freiburg 1991, 314-326.

BIBLIOGRAFIA

J. Parisot, *Praefatio*, w: *Aphraatis Sapientis Persae Demonstrationes*, PSyr 1, Paris 1894, IX-LXXX; J.M. Chavanis, *Les lettres d'Afrahat, le sage de la Perse, étudiées au point de vue de l'histoire et de la doctrine (Dissertation)*, Lyon – Saint-Etienne 1908; J. Parisot, *Aphraates ou Pharhad*, DThC I/2 1457-1463; M. Maude, „Who were the B'nai Q'yâmâ?”, JTS 36 (1935) 13-21; I. Hausherr, *Aphraate (Afrahat)*, DSr I 746-752; G. Bardy, *Aphraate ou Pharbad*, Catholicisme I 686; M. Simon, *Verus Israel. Étude sur les relations entre chrétiens et juifs dans l'empire romain (135-425)*, Paris 1948; M.J. Higgins, *Aphraates' Dates for Persian Persecution*, BZ 44 (1951) 265-271; I. Ortiz de Urbina, *Afraate*, LThK I2 687; A. Vööbus, *Aphrahat*, JbAC 3 (1960) 152-155; G. Nedungatt, *The Authenticity of Aphrahat's Synodal Letter*, OCP 46 (1980) fasc. 1, 62-88; M.J. Pierre, *Introduction*, w: *Aphraate le Sage Persan, Les Exposés*, t. 1: *Exposés I-X*, SCh 349, Paris 1988, 33-202; P. Bruns, *Das Christusbild Aphrahats des Persischen Weisen*, Bonn 1990; V. Desprez, *Początki monastycyzmu. Dzieje monastycyzmu chrześcijańskiego do Soboru Efezkiego (431)*, tłum. J. Dembska, I-II, ŻM 21-22, Kraków – Tyniec 1999; A. Uciecha, *Ascetyczna nauka w „Mowach” Afrahata*, Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 3, Katowice 2002; tenże, *Afrahat. O wierze (Demonstratio Prima. De fide)*, PSyr 1, 5-45), SSHT 37 (2004) fasc. 2, 158-170 (tłumaczenie z języka syryjskiego, wstęp i komentarz); P. Bruns, *Aphrahat*, LThK3 I 802-803; J.W. Childers, *Humility Begets Wisdom and Discernment. Character and True Knowledge in Aphrahat's*, StPatr 41 (2006) 13-22; R. Lavenant, *Aphraate (270?-345?)*, NDPAC I 93-96; A. Uciecha, *Afrahat. O miłości (Demonstratio Secunda. De caritate)*, PSyr 1, 48-96), SSHT 39 (2006) fasc. 1, 53-67 (tłumaczenie z języka syryjskiego, wstęp i komentarz); tenże, *Wątki polemiczne w pismach Afrahata i świętego Efrema*, w: *Chrześcijaństwo antyczne*, red. J. Drabina, Studia Religiosa, z. 39, ZN UJ 1289, Kraków

2006, 113-126; M.J. Pierre, *Thèmes de la controverse d'Aphraate avec les tendances judaïsantes de son Église*, w: *Controverses des chrétiens dans l'Iran sassanide (Chrétiens en terre d'Iran II)*, éd. Ch. Jullien, Cahiers de Studia Iranica 36, Paris 2008, 115-128; J.W. Childers, *Disciple of Scripture: Character and Exegesis in Aphrahat*, w: *Exegesis and Hermeneutics in the Churches of the East: Select Papers from the SBL Meeting in San Diego*, 2007, ed. Vahan S. Hovhannessian, New York 2009; A. Uciecha, *Afrahata. O poście (Demonstratio Tertia. De ieiunio)*, PSyr 1, 97-136), SSHT 42 (2009) fasc. 1, 85-96 (tłumaczenie z języka syryjskiego, wstęp i komentarz); tenże, *Afrahata, O modlitwie (Demonstratio Quarta. De oratione)*, PSyr 1, 137-182), SSHT 43 (2010) fasc. 1, 31-44 (tłumaczenie z języka syryjskiego i komentarz); tenże, *Afrahata, O wojnach (Demonstratio Quinta. De bellis)*, PSyr 1, 184-237), SSHT 43 (2010) fasc. 2, 248-262 (tłumaczenie z języka syryjskiego i komentarz); G.M. Kessel – K. Pinggéra, *A Bibliography of Syriac Ascetic and Mystical Literature*, Eastern Christian Studies 11, Leuven – Paris – Walpole (Mass.) 2011; A. Uciecha, *Afrahata, O synach przymierza (Demonstratio Sexta. De monachis)*, PSyr 1, 240-312), SSHT 44 (2011) fasc. 1, 177-197 (tłumaczenie z języka syryjskiego i komentarz); tenże, *Rola i znaczenie „córek przymierza” w Kościele Perskim IV i V wieku*, VV 19 (2011) 233-246; E. Lizorkin, *Aphrahat's Demonstrations: A Conversation with the Jews of Mesopotamia*, CSCO 642, Subsidia 129, Lovanii 2012; A. Uciecha, *Idea walki w ascezie „synów przymierza” na podstawie „Mów” Afrahata*, w: *Między sensem a bezsensem ludzkiej egzystencji. Teologiczna odpowiedź na fundamentalne pytania współczesnego człowieka. VIII Kongres Teologów Polskich (Poznań 13-16 IX 2010)*, Poznań 2012, 526-535; tenże, *Afrahata, O pokutujących (Demonstratio Septima. De paenitentibus)*, PSyr 1, 313-360), SSHT 46 (2013) fasc. 1, 5-17 (tłumaczenie z języka syryjskiego i komentarz); tenże, *Afrahata, List synodalny (Demonstratio XIV. Exhortatoria)*, PSyr 1, 573-726), SSHT 46 (2013) fasc. 1, 18-51 (tłumaczenie z języka syryjskiego i komentarz); tenże, *„Walka” Złego z „synami przymierza” na podstawie wybranych Mów Afrahata, perskiego Mędrca*, VoxP 33 (2013) t. 59, 209-223; tenże, *Afrahata, O ożywieniu umarłych (Demonstratio VIII. De resurrectione mortuorum)*, PSyr 1, 361-405), VoxP 34 (2014) t. 61, 503-516 (tłumaczenie z języka syryjskiego i komentarz); tenże, *Wiara w pismach Afrahata*, VoxP 34 (2014) t. 61, 479-492; tenże, *Afrahata, O pasterzach (Demonstratio X. De pastoribus)*, PSyr 1, 444-465), VoxP 34 (2014) t. 62, 593-602 (tłumaczenie z języka syryjskiego i komentarz).

PRZEKŁAD*

1 (541, 1-20)²⁰. Pan rozkazał Mojżeszowi, swemu słudze, aby synowie Izraela przestrzegali dnia szabat. Tak im powiedział: „Sześć dni będziesz wykonywał swoją pracę, a siódmego dnia będzie szabat, święty odpoczynek dla Pana Boga twojego. Sześć dni bowiem Pan czynił niebo i ziemię, i morze, i wszystko [stworzenie], które jest w nich, a przestał i odpoczął sobie dnia siódmego. Dlatego to Bóg pobłogosławił dzień siódmy i uświęcił go, ponieważ odpoczął sobie w nim od wszystkich swoich prac, które wykonał” (Rdz 2, 2; Wj 20, 9-11; Pwt 5, 12-14). I tak ich napominał: „Odpocznij ty, twój sługa, twoja niewolnica, było to twoje i twój osioł” (Wj 23, 12). I upominał ich, dodając jeszcze: „Niech odpocznie najemnik i przybysz, i wszelki inwentarz, który trzodzi się i pracuje w służbie” (por. Wj 20, 10; 23, 12; Pwt 5, 12). Ten właśnie dzień szabat, mój przyjacielu, wywyższają i wychwalają Izraelici, mówiąc: „W nim to żyjemy, ponieważ zachowujemy szabat i obyczaj”. Jak tylko potrafię, pouczę cię prostymi słowami, jak wyjaśniałem ci temat obrzezania i paschy.

2 (544, 1 - 545, 26). Otóż szabat nie został ustanowiony między śmiercią i życiem, ani między sprawiedliwością i grzechem, lecz został dany dla odpoczynku, nie tak, jak różne przykazania, dzięki którym ludzie żyją (por. Kpł 18, 5), lecz gdy ich nie wypełniają, [wtedy] umierają. W czasie gdy szabat musiał być przestrzegany, został on dany jako odpoczynek ludu, i nie tylko dla ludzi, aby wypoczywali, lecz i dla zwierząt. Rzekł bowiem: „Niech wypoczywa było to twoje, twój osioł i wszelkie twoje zwierzę” (Wj 20, 10; 23, 12). Gdyby szabat został ustanowiony między śmiercią i życiem, lub między sprawiedliwością i grzechami, jaką korzyść miałyby zwierzęta, zachowując szabat? I jaką szkodę poniosłyby, gdyby go nie przestrzegały? Otóż wydaje się nam, iż w inne dni, w których zwierzęta pracują, posługa i praca, którą wykonują, są bardziej właściwe niż w dniu szabat. W dniach pracy bowiem zwierzęta pracują, trzodzą się i noszą ciężary, woły ciągną pług: zmęczone tym nie mają okazji, aby popełnić grzech. W dniu szabat natomiast, gdy przerywają pracę osły, woły i wszelkie zwierzę, nic im nie przeszkadza spółkować stosownie do ich gatunku z ich matkami, z ich siostrami lub krewniakami co do ciała; i to bez grzechu. Nikt je nie potępia za to, że popełniają takie grzechy w dniu szabat, takie bowiem jest powszechne prawo zwierząt. Wiedz jednak, że zwierzęta nie mają grzechu, gdy tak się zachowują, ale i nie ma też sprawiedliwości. Odplata sprawiedliwości będzie w przyszłym świecie, w czasie ożywienia umarłych, tylko dla tego, kto czynił dzieła sprawiedliwości. W przypadku zwierząt nie będzie ani zmartwychwstania, w którym one mogłyby przyjąć odplata za

* Przekładu dokonano na podstawie wydania krytycznego J. Parisot: *Aphraatis Sapientis Persae Demonstrationes*, PSyr 1, Paris 1894, 1980², 541-572.

²⁰ Przyjęte oznaczenie dostosowane zostało do wydania Parisota, w którym pierwsza cyfra wskazuje na numer Mowy, druga – podział na rozdziały w tłumaczeniu łacińskim, w nawiasach okrągłych podano kolejno numery kolumn i wierszy tekstu syryjskiego.

przestrzeganie szabatu, ani nie zostaną one przekazane na sąd. Prawo bowiem nie wymagało od zwierząt zachowywania przykazań, i dlatego szabat nie ma żadnego znaczenia dla nich. Święty nakazał w Prawie: „Nie będziesz cudzołożył” (Wj 20, 14; Pwt 5, 18). Zwierzęta zaś cudzołożą całkiem swobodnie i otwarcie popełniają zło. Prawo nakazuje i ostrzega: „Przeklęty każdy, kto bierze swoją siostrę lub kogoś z krewnych swego rodu” (Kpł 20, 17); zwierzęta zaś czynią to wszystko. Napisano jeszcze: „Nie będziesz zabijał” (Wj 20, 13; Pwt 5, 17), a zwierzęta bezwiednie²¹ zabijają sobie podobne [stworzenia] i pożerają ich ciało. I jeszcze: „Zabijaj i jedz wszystko, ale nie będziesz spożywał krwi” (Pwt 12, 15-16. 23); zwierzęta zaś nie cofną się przed lizaniem swojej własnej krwi i znajdują przyjemność w jedzeniu nieczystego ciała. Jeśli zwierzęta miałyby jakąś korzyść, zachowując szabat, Prawo najpierw odsunęłoby je od wszystkich tych nieczystości, aby potem można było uznać je za sprawiedliwe na podstawie zachowania szabatu.

3 (545, 27 - 548, 16). I to jest dowód na to, co napisałem ci: szabat został dany na odpoczynek całego stworzenia, które się trudzi. Gdyby szabat nie został dany na odpoczynek wszelkiego ciała, które się męczy, należałoby od samego początku, aby stworzenia niemęczące się zachowywały bez wyjątku szabat dla usprawiedliwienia. Widzimy zatem biegnące słońce, maszerujący księżyc, gwiazdy pędzące, wiatry wiejące i chmury latające; ptak biegnie, źródła się burzą i tryskają, fale powstają, błyskawice się pojawiają i rozświetlają stworzenia, a następnie grzmot dudni z impetem, drzewa rozsiewają swoje owoce i wzrost wszystkiego przyspiesza²². I widzimy, że nic nie odpoczywa w dzień szabatu, z wyjątkiem ludzi i zwierząt, które podlegają przymusowi pracy.

4 (548, 17 - 549, 2). Ponadto gdyby szabat został dany dla usprawiedliwienia zanim został dany Izraelowi, musiałby takim być dla Adama, aby on go przestrzegał i tak mógł zostać usprawiedliwiony, a Bóg nie narzuciłby mu zakazu spożywania z drzewa poznania dobra i zła, aby nie umarł (por. Rdz 2, 17). Adamowi jednak nie było jeszcze dane pracować, tak że on nie mógł przekroczyć przykazania, i dlatego szabat nie został mu dany. Dopiero wtedy, gdy on przekroczył ten zakaz, został ukarany pracą i zmęczeniem, i musiał pracować na roli jako winny dłużnik²³ i przestępca²⁴, a [Bóg] ustanowił nad nim śmierć.

²¹ Syr. ܡܫܘܒܝܢܐ ܕܗܘܐ Parisot tłumaczy „ignoranter” (PSyr 1, 546); por. *Thesaurus Syriacus*, ed. Payne Smith, t. 2, 4044: ܡܫܘܒܝܢܐ – „puerilitas, infantia, insipientia”; ܡܫܘܒܝܢܐ ܕܗܘܐ – „ruditas, imperitia in doctrina”.

²² Podobne zachowanie stworzenia i wyjątkowe prawa ludzkiego życia, które pomijają obowiązek zachowania odpoczynku w dzień szabatu opisuje św. Efreem (por. Ephraem Syrus, *Commentarium in Diatessaron* 13, 4, trad. L. Leloir: Éphrem de Nisibe, *Commentaire de l'Évangile Concordant ou Diatessaron*, Sch 121, Paris 1966, 233.

²³ Także winowajca, por. *Thesaurus Syriacus*, ed. Payne Smith, t. 1, 1215-1216: ܡܫܘܒܝܢܐ – „reus, debito obnoxius”.

²⁴ Także złoczyńca, winowajca, por. tamże, t. 2, 2631: ܡܫܘܒܝܢܐ – „malefactor, reus, maleficus” (Wj 2, 13; Kol 3, 25; 2Kor 7, 12; 1Tes 5, 14; 1P 2, 14).

5 (549, 3 - 552, 19). Gdyby usprawiedliwienie było w szabacie, wtedy dzięki niemu Henoah znalazłby upodobanie [u Boga], podobnie jak wszystkie pokolenia po nim (por. Rdz 5, 22-24; Hbr 11, 5). Tak samo Noe nie przez zachowywanie szabatu został nazwany sprawiedliwy, pozbawiony grzechów. Oto bowiem tak Bóg rzekł do Noego: „Zobaczyłem, że jesteś sprawiedliwy i uczciwy wśród tego pokolenia” (Rdz 7, 1). To nie przez zachowywanie szabatu został on usprawiedliwiony, ale dzięki uczciwości wśród pokolenia zepsutego, jak wynika z dosłownego znaczenia słowa; nie zapisano też, że on uczestniczył w życiu świata. Noe miał 500 lat (por. Rdz 5, 32), gdy Bóg rozmawiał z nim i mu powiedział: „Zobaczyłem, że jesteś sprawiedliwy i uczciwy wśród tego pokolenia” (Rdz 7, 1). Ta uczciwość tak oto została nam ukazana: Gdy zobaczył on, że pokolenie Seta zmieszało się z domem Kaina, który został przeklęty (por. Rdz 6, 1-4), postanowił nie żenić się ani płodzić dzieci, aby one nie mieszały się i nie zostały przeklęte z domem Kaina, potomstwem przeklętym. Bóg widząc, że [Noe] był czystego i uczciwego serca, zapragnął, aby przez niego dokonano się odnowienie świata, który [Bóg] postanowił zniszczyć z powodu nieprawości. I rozmawiał [Bóg] z [Noem], gdy ten miał 500 lat, mówiąc: „Zobaczyłem, że jesteś uczciwy wobec mnie wśród tego pokolenia” (Rdz 7, 1). Nie miał [Noe] synów, ponieważ, jak nam przekazano, nie ożenił się w ciągu tego czasu, aż do tej chwili, gdy Bóg rozmawiał z nim i powiedział mu: „Zobaczyłem, że jesteś uczciwy wobec mnie wśród tego pokolenia. Teraz zaś zbuduj sobie arkę z drzewa, aby się w niej schronić” (Rdz 7, 1; por. 6, 14). Noe usłyszał Boga, który mu polecił zbudować arkę z drzewa, i [Bóg] mu rzekł: „Zgładzę wszystkich ludzi z powierzchni ziemi, ponieważ zepsuli swoje drogi” (Rdz 6, 7; 6, 12); [Noe] miał wtedy 500 lat (por. Rdz 5, 32), i ożenił się z kobietą spośród córek Seta, potomstwem błogosławionym sprawiedliwych, i zrodził Sema, Chama i Jafeta (por. Rdz 6, 10). Tych trzech synów Noe ostrzegł, aby nie brali sobie żony spośród córek Kaina, lecz dał im kobiety z potomstwa sprawiedliwych, aby dzięki nim zachowane zostało potomstwo na powierzchni ziemi, i aby świat został odnowiony. I abyś wiedział, że tak właśnie się stało, ukazę ci, poczynszy od rachunku lat.

6 (552, 20 - 553, 16). Otóż Sem, pierworodny Noego, miał syna Arpachszada dwa lata po potopie (por. Rdz 11, 10). Sem miał wtedy 100 lat, gdy zrodził Arpachszada, dwa lata po potopie. Na tej podstawie wiemy, że Noe miał 502 lata, gdy zrodził Sema, i z tych obliczeń jasno wynika, że Noe nie wziął sobie żony, zanim Bóg z nim nie rozmawiał, i ani nie wziął żony dla swoich synów, zanim nie nadszedł czas wejścia do arki. Otóż, gdyby wziął sobie żonę w swojej młodości, musiałby zrodzić synów, jak Adam, który zrodził Seta w wieku 130 lat; Set zaś zrodził Enosza w wieku 105 lat; Enosz zrodził Kenana w wieku 90 lat; Kenan zrodził Mahalaleela w wieku 70 lat; Mahalaleel zrodził Jereda w wieku 65 lat; Jered zrodził Henocha w wieku 162 lat; Henoah zrodził Metuszelacha w wieku 65 lat; Metuszelach zrodził Lameka w wieku 187 lat; Lamek zaś, ojciec Noego, zrodził go w wieku 182 lat (por. Rdz 5, 3-28).

7 (553, 17 - 557, 10). Gdyby zatem Noe wziął sobie żonę, zanim Bóg rozmawiał z nim, wydawałby potomstwo jak jego ojcowie, nie groziła mu bowiem żadna bezpłodność, ponieważ w tamtym czasie synowie Adama mieli błogosławieństwo, aby rośli i rozmnażali się w swoich pokoleniach, zaludniając ziemię (por. Rdz 1, 28). Jeśli Noe zachował sprawiedliwość, to nie ze strachu przed zmieszaniem się z przeklętym potomstwem domu Kaina, lecz dlatego, że biorąc sobie żonę, zrodziłby synów, którzy przekroczyliby prawo, biorąc sobie żony z tego potomstwa. Gdy on zobaczył, że Bóg rozmawiał z nim i mu powiedział: „Zgładzę ludzi z powierzchni ziemi” (Rdz 6, 7), ciebie jedynie zachowam (por. Rdz 7, 1), więc wziął sobie żonę, aby zrodzić potomstwo, na którym odbuduje świat, i aby stać się ojcem [wszystkich] pobożnych i sprawiedliwych. Duch Święty potwierdził, że Zbawiciel świata, Chrystus, który usunął przekleństwo Adama, został zrodzony z jego potomstwa. Wziął sobie zatem ten ojciec sprawiedliwych natychmiast żonę z pokolenia błogosławionego i zrodził Sema, mając 502 lata, dwa lata po tym, jak Bóg rozmawiał z nim. Gdy [Noe] zrodził trzech synów, zaczął budować arkę, i ostrzegł ich, aby nie brali sobie żon, zanim nie nadejdzie czas wejścia do arki, aby zatem nie mieli synów, którzy pobłądziliby na swoich drogach, i z powodu swoich grzechów nie mogli być zbawieni, bo Gniew nadchodził. I tak strzegł [Noe] swoich synów przez 97 lat, i dał im żony z pokolenia błogosławionego swoich ojców. Następnie gdy Noe miał 600 lat, Bóg rozmawiał z nim i mu powiedział: „Wejź do arki, ty i twoja żona, twoi synowie i żony twoich synów razem z tobą” (Rdz 7, 1. 13). I Noe wszedł do arki mając 600 lat. Jego syn Sem miał 97 lat, gdy wszedł do arki, i nadszedł potop a pokolenie zepsute zostało zgładzone. Noe wraz z synami przebywali w arce 12 miesięcy i 10 dni (por. Rdz 7, 11 - 8, 14). Tak zatem od czasów Noego istnieje drugi świat, ponieważ [Noe] zachował sprawiedliwość wśród pokolenia zepsutego; i został usprawiedliwiony i to nie z powodu zachowywania szabatu czy obrzezania, ale dzięki temu, o czym ci mówiłem.

8 (557, 11-27). Z Noego zrodził się człowiek wiary, wódz sprawiedliwych, Abraham, który zachował prawo, chociaż to prawo nie zostało mu nałożone. On to zrodził Izaaka, syna obietnicy, i Jakuba, przywódcę ludu. Ci ojcowie sprawiedliwi nie zachowywali szabatu, tylko dzięki wierze zostali usprawiedliwieni, jak napisano: „Abraham uwierzył w Boga i zostało mu to poczytane za sprawiedliwość” (Rdz 15, 6; Rz 4, 3). Jego synowie Izaak i Jakub postępowali zgodnie z przykazaniem i prawem ich ojca (por. Rdz 18, 19); i zostali usprawiedliwieni dzięki wierze, a nie przez szabat. Józef, w Ziemi Egipskiej został usprawiedliwiony dzięki swojej pobożności, a nie przez zachowywanie szabatu; gdy jednak żona jego pana podniosła oczy na niego, aby popełnić nieczystość z nią, on odpowiedział żonie swego pana: „Jakże mógłbym uczynić tak wielkie zło i zgrzeszyć przeciwko Bogu?” (Rdz 39, 9). Dlatego właśnie Józef został usprawiedliwiony, ale nie przez szabat.

9 (560, 1 - 561, 15). Gdyby zatem tak zostało nałożone, między śmiercią a życiem, i między nieprawością a sprawiedliwością, tym sprawiedliwym, których imiona właśnie Ci przypomniałem, wtedy szabat zostałby im dany, aby go zachowywali i mieli życie. Szabat jednak został dany tylko dla odpoczynku niewolników i niewolnic, najemników i cudzoziemców, i niemego bydła (por. Wj 23, 12), aby ci, którzy są utrudzeni pracą, mogli sobie odpocząć. Bóg się bowiem troszczy o całe swoje stworzenie: nawet o zwierzynę i bydło, o ptactwo i dzikie zwierzęta. Gdy Mojżesz przekazał prawo ludowi, powiedział: „Przez sześć lat będziesz obsiewał ziemię i zbierał jej plony, a siódmego roku będziesz ją orał i zostawisz, aby mogli spożywać ubodzy twego ludu; a resztę zjedzą dzikie zwierzęta” (Wj 23, 10-11). Co zaś dotyczy ptaków, Święty tak rozkazał przez swego sługę Mojżesza: „Jeśli znajdziesz przed sobą gniazdo ptaka na drzewie lub na ziemi, i [w nim] matkę z małymi lub pisklętami, nie weźmiesz matki z małymi, lecz pozwolisz odlecieć matce, a małe możesz zabrać dla siebie, aby Pan, twój Bóg ci błogosławił” (Pwt 22, 6-7). Dawid powiedział: „On [Bóg] karmił małe kruki, które wołały” (Ps 147, 9). I Dawid dodał: „Ty, Panie, ratujesz dzieci ludzi i małe potomstwo zwierząt” (Ps 36, 7). Hiob zaś powiedział: „Kto dał wolność dzikiemu osłowi, aby uniknął jarzma, [i kto] uczynił równinę jego domem i ziemię słoń jego mieszkaniem?” (Hi 39, 5-6). I dodał Hiob: „On [Bóg] przygotowuje pokarm dla młodych orła” (por. Hi 38, 41). Powiedziano jeszcze na temat ptaków i zwierząt: „Wszystkie czekają, abyś im dał pokarm w swoim czasie. To, Ty [Boże] dajesz, a one spożywają; Ty otwierasz rękę, a one się sycą; gdy odwracasz swoje oblicze, wpadają w niepokój” (Ps 104, 27-29). Izajasz powiedział: „Tam zgromadzą się sępy a Jego [Boga] usta będą im rozkazywać; Jego Duch zgromadzi je a Jego ręka przydzieli im wielkość dziedzictwa” (por. Iz 34, 15-17). Zobacz więc na tej podstawie, że Bóg troszczy się o całe swoje stworzenie i nic Jemu nie umknie. On zawiadomił i zarządził, że szabat jest dniem odpoczynku.

10 (561, 16 - 564, 22). Posłuchaj jeszcze, co powiedziano: „W sześć dni Bóg uczynił niebo i ziemię, następnie przestał i odpoczął od całego swego stworzenia; w ten sposób Pan pobłogosławił siódmy dzień i go uświęcił” (por. Wj 2, 1-3). Co znaczy, że Pan odpoczął siódmego dnia? Posłuchaj, wyjaśnię Tobie! Nie znaczy to, że Bóg zmęczył się w dziele tych sześciu dni, i z powodu zmęczenia musiał odpocząć siódmego dnia. Oto znaczenie tego słowa: „Bóg zakończył w sześć dni wszystkie swoje dzieła, i przestał siódmego dnia ze wszystkimi dziełami, które uczynił” (por. Wj 2, 1-2). Posłuchaj, oto dowód, że Bóg jest niezmordowany. Dawid powiedział: „On nie zaśnie, ani się nie zdrzemnie, Strażnik Izraela” (Ps 121, 4). Ten, który nie śpi, ani nie drzemie, tym bardziej się nie męczy (por. Iz 40, 28). Izajasz powiedział do synów Izraela: „Tak mówi Pan. Takie oto myśli dotarły do waszych serc: czy Bóg rzeczywiście może nas zbawić?” i dlatego On [Bóg] odpowiedział im przez Izajasza: „Czyż moja ręka zbierająca żniwa mogłaby osłabnąć²⁵, albo czyż nie

²⁵ Syr.: *ܕܠܚܝܬܐ ܕܝܡܝܢܐ ܕܝܡܝܢܐ ܕܝܡܝܢܐ* (PSyr 1, 564, 9-10); por. *Thesaurus Syriacus*, ed. Payne

ich grzechów, które były liczne, i rzekł: „Żałuję, że ich stworzyłem” (Rdz 6, 5-7). Posłuchaj jednak tego, co powiedział Apostoł: „Jakże Bóg będzie sądzić ten świat?” (Rz 3, 6).

12 (568, 6 - 569, 15). Posłuchaj mnie, mój przyjacielu, a wyjaśnię Ci szabat tak, jak wyjaśniłem Ci obrzezanie, którym chełpi się bez powodu naród Izraela. I udowodnię Ci, że również na próżno przechwalają się przestrzeganiem szabatu. Otóż Jozue, syn Nuna, nie wymagał od nich odpoczynku podczas szabatu, gdy prowadził wojnę w Jerychu (por. Joz 6, 15), jak powiedział sławny Apostoł: „Gdyby Jozue nakazał im odpoczynek, nie mówiłby im więcej o dniu szabatu; to później został ustanowiony szabat Boży” (Hbr 4, 8-9). Podobnie było z Machabeuszami: ich przeciwnicy przybyli, aby walczyć w dzień szabatu, lecz oni pragnęli zachować szabat zgodnie z prawem. I przestrzegali go i dlatego wielu zginęło, gdy ich przeciwnicy wystąpili [przeciwko nim] w dzień szabatu. Gdy tamci [przeciwnicy] przybyli i podstępnie chcieli ich wciągnąć do walki w dzień szabatu, oni złamali szabat i przystąpili do walki, pokonując ich przeciwników, a nie zostali potępieni za złamanie szabatu (por. 1Mch 2, 29-44). Nie są oni jedyni, którzy złamali szabat; kapłani świątyni również łamali szabat, nie popełniając grzechu, ponieważ to w dniu szabatu kapłani składali ofiary; zabijali ofiary i zdejmowali skóry, składali ognisko i podkładali ogień. Nie zostali jednak potępieni za łamanie szabatu, ponieważ otrzymali taki nakaz. Jeśli więc kapłani, którzy mają ostrzegać lud przed popełnianiem grzechów, łamali szabat, to czyż nie mogliby tego czynić w jakimś mniej ważnym miejscu, a nie tam, gdzie odpuszczano wszystkie grzechy! Nie popełniali nieprawości i nie poczytano im tego za grzech. Dlaczego zatem oni [synowie Izraela] tak bardzo przechwalają się przestrzeganiem szabatu, który został dany tylko dla odpoczynku, jak tego dowiodłem?

13 (569, 16 - 572, 23). Posłuchaj jeszcze o tym szabacie, który podoba się Bogu. Izajasz tak im powiedział: „Dajcie odpocząć tym, którzy są utrudzeni” (Iz 28, 12) i dodał: „To ci, którzy zachowują szabat i nie łamią go, zostaną pocieszeni dzięki mojemu przymierzcu, i ci, którzy wypełniają to, co Mi się podoba” (por. Iz 56, 4). Tym właśnie, którzy nie łamią szabatu, czyli odpoczynku Bożego, Bóg mówi i obiecuje go [tj. odpoczynek] dać, jak rzekł: „W moim domu i w moich murach dam wam imię lepsze od synów i córek” (Iz 56, 5). Szabat nie przynosi korzyści ani bezbożnym, ani zabójcom, ani złodziejom, lecz tylko tym, którzy wypełniają to, co się Bogu podoba, i którzy zachowują swoje ręce od złego; to w nich przebywa Bóg, i w nich zamieszkuje, jak powiedziano: „Zamieszkać wśród nich i wśród nich będę się przechadzał” (2Kor 6, 16). Istotnie w dniach Izajasza oni zachowywali szabat, jednak postępowali zgodnie z uczynkami ludów nieczystych. A gdy popełniali uczynki Sodomy i Gomory. Tak mówili do ludów: „Odejdź ode mnie, bo ja jestem poświęcony” (por. Iz 65, 5). Dlatego Izajasz rzekł im: „Oni to staną się dymem w moim gniewie i ogniem, który płonie przez cały dzień” (por. Iz 65, 5). Porwał ich, i wyrzucił z ich kraju, i rozproszył ich pośród wszystkich ludów, ponieważ

nie zachowywali odpoczynku Bożego, zachowując szabat jedynie cieleśnie (ܘܢܝܘܢܝܘܬܐ). My zaś zachowujemy szabat Boży, czyli taki, który odpowiada Jego woli, abyśmy mogli wejść do szabatu odpoczynku, w którym niebo i ziemia czynią szabat, i w którym całe stworzenie przerywa [pracę] i odpoczywa, abyśmy nie musieli uciekać, jak powiedział nasz Zbawiciel: „aby wasza ucieczka nie wypadła w zimie albo w szabat” (Mt 24, 20); i jak rzekł Apostoł: „Aż do-tąd będzie szabat Boży” (por. Hbr 4, 9). Napisałem Ci to krótkie wyjaśnienie (ܘܢܝܘܢܝܘܬܐ) na temat szabatu przeciwko tym²⁹, którzy się nim chępią.

Koniec Mowy *O szabacie*.

Z języka syryjskiego przełożył
wstępem i komentarzem opatrzył
ks. Andrzej Uciecha**

²⁹ Syr.: ܘܢܝܘܢܝܘܬܐ Parisot tłumaczy: „adversus eos qui” (PSyr 1, 571); Pierre, SCh 359, 606: „à l’encontre ceux qui”.

** Ks. dr hab. Andrzej Uciecha – adiunkt w Katedrze Teologii Patrystycznej i Historii Kościoła na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach; e-mail: andrzej.uciecha@wp.pl.